- Title – श्रीमद्भगवद् गीता
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 17 | 34 3 – 29
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari ✓
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – दत्वास्व जनमाहवे । ३१ । नकांक्षे विजयं कृष्णनचराज्यं सुखानि च ।
- End – देवमेवापरं यज्ञं योगिनमर्यमासते ॥ ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - संस्कृत (गीता)
- Revisor -
- Author -
- Remarks- अपूर्ण

[signature]

हत्वास्वजनमाहवे ॥३१॥ नकांक्षे विजयंकृष्ण नचराज्यंसुखानिच ॥ किंनोराज्येनगोविंद किंभोगैर्जीवितेनवा ॥३२॥
येषामर्थेकांक्षितंनोराज्यंभोगाःसुखानिच ॥ तइमेवस्थितायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच ॥३३॥ आचार्याःपितरःपुत्रा
स्तथैवचपितामहाः ॥ मातुलाःश्वशुराःपौत्राःश्यालाःसंबंधिनस्तथा ॥३४॥ एतान्नहंतुमिच्छामि घ्नतोपिमधुसूदन ॥
अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोःकिंनुमहीकृते ॥३५॥ निहत्यधार्त्तराष्ट्रान्नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्द्दन पापमेवाश्रयेदस्मान्ह
त्वैतानाततायिनः ॥३६॥ तस्मान्नार्हावयंहंतुंधार्त्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ॥ स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव ॥३७
यद्यप्येतेनपश्यंतिलोभोपहतचेतसः कुलक्षयकृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकम् ॥३८॥ कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मा
न्निवर्त्तितुंकुलक्षयकृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्द्दन ॥३९॥ कुलक्षयेप्रणश्यंतिकुलधर्माःसनातनाः ॥ धर्मेनष्टेकुलंकृ
त्स्नमधर्मोभिभवत्युत ॥४०॥ अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषुदुष्टासुवार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः ॥४१॥
संकरोनरकायैवकुलघ्नानांकुलस्यच ॥ पतंतिपितरोह्येषांलुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥४२॥ दोषैरेतैःकुलघ्नानांवर्णसंकरका
कैः ॥ उत्साद्यंते जातिधर्माःकुलधर्माश्चशाश्वताः ॥४३॥ उत्सन्नकुलधर्माणांमनुष्याणांजनार्द्दन ॥ नरकेनियतंवासो
भवतीत्यनुशुश्रुम ॥४४॥ अहोवतमहत्पापंकर्त्तुंव्यवसितावयं ॥ यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताः ॥४५॥ यदिमामप्रति

याश्चसर्वशः पृथिवीपते सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥१८॥ सघोषोधार्त्तराष्ट्राणांहृदया
निव्यदारयत् ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयन् ॥१९॥ अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्त्तराष्ट्रान्कपिध्व
जः ॥ प्रवृत्तेशस्त्रसंपातेधनुरुद्यम्यपाण्डवः ॥२०॥ हृषीकेशंतदावाक्यमिदमाहमहीपते सेनयोरुभयोर्मध्येर
थंस्थापयमेच्युत ॥२१॥ यावदेतान्निरीक्षेहं योद्धुकामानवस्थितान् ॥ कैर्मयासहयोद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥
२२॥ योत्स्यमानानवेक्षेहं ॥ यएतेत्रसमागताः ॥ धार्त्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचिकीर्षवः ॥२३॥ संजय उवाच ॥ एवमु
क्तोहृषीकेशोगुडाकेशेनभारत सेनयोरुभयोर्मध्येस्थापयित्वारथोत्तमं ॥२४॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषांचमही
क्षितां ॥ उवाचपार्थपश्यैतान्कुरूनिति ॥२५॥ तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथपितामहान् ॥ आचार्यान्मातुलान्भ्रा
तॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥२६॥ श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ॥ तान्समीक्ष्यसकौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थि
तान् ॥२७॥ कृपयापरयाविष्टोविषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुन उवाच ॥ दृष्ट्वेमंस्वजनंकृष्णयुयुत्सुंसमुपस्थितं ॥२८॥
सीदंतिममगात्राणिमुखंचपरिशुष्यति वेपथुश्चशरीरेमेरोमहर्षश्चजायते ॥२९॥ गाण्डीवंस्रंसतेहस्तात्त्वक्चैवपरिद
ह्यते ॥ नचशक्नोम्यवस्थातुंभ्रमतीवचमेमनः ॥ ३०॥ निमित्तानिचपश्यामिविपरीतानिकेशव ॥ नचश्रेयोनुपश्यामि

॥ धू॰ गी॰ ॥

दंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किं ॥३६॥ हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीं ॥ तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृ
तनिश्चयः ॥३७॥ सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ॥ ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥३८॥ एषाते
भिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ॥ बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥३९॥ नेहाभिक्रमनाशोस्ति प्रत्यवा
यो न विद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥४०॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ॥ बहुशाखा
ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥४१॥ यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ॥ वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्ती
तिवादिनः ॥४२॥ कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ॥ क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥ भो
गैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसां ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥४४॥ त्रैगुण्यविषया वेदा नि
स्त्रैगुण्यो भवार्जुन ॥ निर्द्वंद्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥ यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके तावा
न् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥ मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सं
गोस्त्वकर्मणि ॥४७॥ योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥४८॥ दूरे
ण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ॥ बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥४९॥ बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृत दु

५

यो निदेही ॥२२॥ नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥ न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥२३॥ अच्छेद्यो ५
यमदाह्योयमक्लेद्योशोष्य एव च नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोयं सनातनः ॥२४॥ अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योय
मुच्यते ॥ तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥ अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतं तथापि त्वं म
ने हाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥२६॥ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च तस्मादपरिहार्येर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि
॥२७॥ अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ॥ अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥२८॥ आश्चर्यवत्
पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥२९॥
देही नित्यमवध्योयं देहे सर्वस्य भारत ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥३०॥ स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकं
पितुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥३१॥ यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतं ॥ सुखिनः क्ष
त्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशं ॥३२॥ अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ॥ ततः स्वधर्मं कीर्त्तिं च हित्वा पापमवाप्स्य
सि ॥३३॥ अकीर्त्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेव्ययां संभावितस्य चाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥३४॥ भयाद्रणादुपरतं
मंस्यंते त्वां महारथाः ॥ येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवं ॥३५॥ अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यंति तवाहिताः ॥ नि

गी० त्संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः॥ स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥६३॥ रागद्वेष
वियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन्॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति॥६४॥ प्रसादे सर्वदुःखानां हानिर
स्योपजायते॥ प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते॥६५॥ नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना न चाभावयतः
शान्तिरशांतस्य कुतः सुखम्॥६६॥ इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोनुविधीयते॥ तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि॥
६७॥ तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥६८॥ या निशा सर्वभूता
नां तस्यां जागर्ति संयमी यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥६९॥ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्र
विशंति यद्वत्॥ तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामकामी॥७०॥ विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्च
रति निस्पृहः॥ निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधिगच्छति॥७१॥ एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति॥ स्थित्वास्यामंत
कालेपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति॥७२॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सां
ख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥ अर्जुन उवाच॥ ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन॥ तत्किं कर्मणि घो
२ रे मां नियोजयसि केशव॥१॥ व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे॥ तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोहमाप्नुयाम्॥२॥ ६

6

ष्कृते तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलं ॥५०॥ कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ॥ जन्म
बंधविनिर्मुक्ताः पदं गछंत्यनामयम् ॥५१॥ यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥ तदा गंतासि निर्वेदं श्रो
तव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥ श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ॥ समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवा
प्स्यसि ॥५३॥ अर्जुन उवाच ॥ स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ॥ स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजे
त किम् ॥५४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान् ॥ आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थि
तप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ॥ वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥
यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभं ॥ नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५७॥ यदा संहरते चा कू यं
र्मोगानीव सर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५८॥ विषया विनिवर्तंते निराहारस्य देहिनः ॥ रस
वर्जं रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥५९॥ यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः ॥ इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरं
ति प्रसभं मनः ॥६०॥ तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ॥ वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥
ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ॥ संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोभिजायते ॥६२॥ क्रोधाद्भवा

ध॥गी०

क्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥९॥ तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत॥ सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः॥१०॥ श्री
भगवानुवाच॥ अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे॥ गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पण्डिताः॥११॥
न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः॥ न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम्॥१२॥ देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौ
वनं जरा। तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति॥१३॥ मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः॥ आगमापा
यिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत॥१४॥ यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ॥ समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वायक
गमावो ल्पते॥१५॥ नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः॥ उभयोरपि दृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्वदर्शिभिः॥१६॥ अविनाशि तु तद्विद्धि
येन सर्वमिदं ततं॥ विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति॥१७॥ अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः॥ अ
नाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत॥१८॥ य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतं॥ उभौ तौ न विजानीतो ना
यं हंति न हन्यते॥१९॥ न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे॥२०॥ वेदाऽविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्॥ कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हंति कं
॥२१॥ वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवा ध॥ना०॥

कारमशस्त्रंशस्त्रपाणयः॥धार्त्तराष्ट्रारणेहन्युस्तन्मेक्षेमतरंभवेत्॥४६॥संजयउवाच॥एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथो
पस्थउपाविशत्॥विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानसः॥४७॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायां 8
योगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअर्जुनविषादोनामप्रथमोध्यायः॥१॥संजयउवाच॥तंतथाकृपयाविष्टमश्रु
पूर्णाकुलेक्षणं॥विषीदंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः॥१॥श्रीभगवानुवाच॥कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमुपस्थि
तं॥अनार्य्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्त्तिकरमर्जुन॥२॥क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते॥क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वो
त्तिष्ठपरंतप॥३॥अर्जुनउवाच॥कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन॥इषुभिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन॥
४॥गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुंभैक्ष्यमपीहलोके॥हत्वार्थकामांस्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदि
ग्धान्॥५॥नचैतद्विद्मःकतरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवानोजयेयुः॥यानेवहत्वानजिजीविषामस्तेवस्थिताःप्रमु
खेधार्त्तराष्ट्राः॥६॥कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः॥यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मेशिष्य
स्तेहंशाधिमांत्वांप्रपन्नं॥७॥नहिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम्॥अवाप्यभूमावसपत्न
मृद्धंराज्यंसुराणामपिचाधिपत्यं॥८॥संजयउवाच॥एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंतपनयोत्स्यइतिगोविंदमु

॥ ३ ॥ गी० ॥ घायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ १६ ॥ यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ॥ आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य का
र्यन्न विद्यते ॥ १७ ॥ नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥ तस्मादस 9
क्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ॥ असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९ ॥ कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनका
दयः ॥ लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्त्तुमर्हसि ॥ २० ॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोक
स्तदनुवर्त्तते ॥ २१ ॥ न मे पार्थास्ति कर्त्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥ यदि ह्य
हं न वर्त्तेयं जातु कर्मण्यतंद्रितः ॥ मम वर्त्मानुवर्त्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥ उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म
चेदहं संकरस्य च कर्त्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥ सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत कुर्याद्वि
द्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहं ॥ २५ ॥ न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनां ॥ जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्यु
क्तः समाचरन् ॥ २६ ॥ प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ॥ अहंकारविमूढात्मा कर्त्ताहमिति मन्यते ॥ २७
॥ तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः गुणा गुणेषु वर्त्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥ प्रकृतेर्गुणसंमूढाः
सज्जंते गुणकर्मसु तानकृत्स्नविदो मंदान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २९ ॥ मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्या ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ लोकेस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ॥ ज्ञानयोगेन सांख्यानाम् ॥ कर्म्मयोगेन योगिनाम्
॥३॥ न कर्म्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥४॥ न हि कश्चित्क्षण
मपि जातु तिष्ठत्यकर्म्मकृत् ॥ कार्यते ह्यवशः कर्म्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥ कर्म्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते म
नसा स्मरन् ॥ इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥६॥ यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्म्मे
न्द्रियैः कर्म्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥७॥ नियतं कुरु कर्म्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्म्मणः ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसि
द्ध्येदकर्म्मणः ॥८॥ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर ॥९॥ सहयज्ञाः
प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ॥ अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोस्त्विष्टकामधुक् ॥१०॥ देवान्भावयतानेन ते देवा भावयं
तु वः ॥ परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥११॥ इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ॥ तैर्दत्तानप्रदा
यैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥१२॥ यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥ भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात्
॥१३॥ अन्नाद्भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ॥ यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥१४॥ कर्म ब्रह्मोद्भवं वि
द्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवं ॥ तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितं ॥१५॥ एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ॥ अ

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम्॥४३॥ इति श्रीभग-
वद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानकर्मनिरूपणे योगोना-
म त्रतीयोध्यायः॥३॥ श्रीभगवानुवाच॥ इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययं॥ विवस्वान्मनवे प्राहम-
नुरिक्ष्वाकवेब्रवीत्॥१॥ एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः॥ स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप॥२॥ स
एवायं मया तेद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः॥ भक्तोसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम्॥३॥ अर्जुन उवाच॥ अपरं
भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः॥ कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति॥४॥ श्रीभगवानुवाच॥ बहूनि मे
व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन॥ तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप॥५॥ अजोपि सन्नव्ययात्मा भूतानामी-
श्वरोपि सन्॥ प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया॥६॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत॥ अभ्यु-
त्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥७॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां॥ धर्मसंस्थापनार्थाय संभ-
वामि युगे युगे॥८॥ जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्वतः॥ त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोर्जुन॥९॥ वीतरागभ-
यक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः॥ बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः॥१०॥ ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजा- ९ गी०

R

न्मचेतसानिराशीर्निर्ममोभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरः॥३०॥येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्ठंतिमानवाः॥श्रद्धा
वंतोऽनसूयंतोमुच्यंतेतेपिकर्मभिः॥३१॥येत्वेतदभ्यसूयंतोनानुतिष्ठंतिमेमतं सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिन
ष्टानचेतसः॥३२॥सदृशंचेष्टतेस्वस्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि॥प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति॥
गी० ३३॥इंद्रियस्येन्द्रियस्यार्थेरागद्वेषौव्यवस्थितौ॥तयोर्नवशमागछेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ॥३४॥श्रेयान्स्व २
धर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहः॥३५॥अर्जुनउवाच॥अथ
केनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः॥अनिच्छन्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः॥३६॥श्रीभगवानुवाच॥ वा
कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः॥महाशनोमहापाप्माविद्ध्येनमिहवैरिणम्॥३७॥धूमेनाव्रियते
वह्निर्यथादर्शोमलेनचयथोल्वेनावृतोगर्भस्तथातेनेदमावृतम्॥३८॥आवृतंज्ञानमेतेनज्ञानिनोनि
न त्यवैरिणा॥कामरूपेणकौंतेयदुष्पूरेणानलेनच॥३९॥इंद्रियाणिमनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते॥एतैर्विमोह
यत्येषज्ञानमावृत्यदेहिनम्॥४०॥तस्मात्वमिन्द्रियाण्यादौनियम्यभरतर्षभ॥पाप्मानंप्रजहिह्येनंज्ञानवि र
ज्ञाननाशनम्॥४१॥इंद्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यःपरंमनः॥मनसस्तुपराबुद्धिर्योबुद्धेःपरतस्तुसः॥४२॥

॥१०॥ गी०॥ मन्येततत्ववित्॥पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन्॥८॥प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नु
न्मिषन्निमिषन्नपि॥इंद्रियाणींद्रियार्थेषुवर्तंतइतिधारयन्॥९॥ब्रह्मण्याधायकर्म्माणिसंगंत्यक्त्वाक 13
रोतियः॥लिप्यतेनसपापेनपद्मपत्रमिवांभसा॥१०॥कायेनमनसाबुद्ध्याकेवलैरिंद्रियैरपि॥योगिनःकर्म
कुर्वंतिसंगंत्यक्त्वात्मशुद्धये॥११॥युक्तःकर्मफलंत्यक्त्वाशांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीं॥अयुक्तःकामकारेण
फलेसक्तोनिबध्यते॥१२॥सर्वकर्माणिमनसासंन्यस्यास्तेसुखंवशी॥नवद्वारेपुरेदेहीनैवकुर्वन्नकारयन्
॥१३॥नकर्तृत्वंनकर्माणिलोकस्यसृजतिप्रभुः॥नकर्मफलसंयोगंस्वभावस्तुप्रवर्त्तते॥१४॥नादत्तेकस्य
चित्पापंनचैवसुकृतंविभुः॥अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवः॥१५॥ज्ञानेनतुतदज्ञानंयेषांनाशितमात्म
नः॥तेषामादित्यवद्ज्ञानंप्रकाशयतितत्परम्॥१६॥तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः॥गच्छं
त्यपुनरावृत्तिंज्ञाननिर्धूतकल्मषाः॥१७॥विद्याविनयसंपन्नेब्राह्मणेगविहस्तिनि॥शुनिचैवश्वपाके
चपंडिताःसमदर्शिनः॥१८॥इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसाम्येस्थितंमनः॥निर्दोषंहिसमंब्रह्मतस्माद्ब्रह्मणिते
स्थिताः॥१९॥नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्यनोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियं॥स्थिरबुद्धिरसंमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितः॥२०॥ ॥१०॥ गी॥

14

त्मनि विंदति ॥३८॥ श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ॥ ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥३९
॥ अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥ योगसंन्य
स्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयं ॥ आत्मवंतं न कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥४१॥ तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञा
नासिनात्मनः ॥ छित्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४२॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि[illegible]
यां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानप्रशंसायोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ अर्जुन उवाच ॥ संन्यासं कर्मणां कृ
५ ष्ण पुनर्योगं च शंससि ॥ यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ संन्यासः कर्मयोग
श्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥२॥ ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न
कांक्षति ॥ निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥३॥ सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः ॥ एकमप्या
स्थितः सम्यगुभयोर्विंदते फलम् ॥४॥ यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति
॥५॥ संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥ योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ॥६॥ योगयुक्तो वि
शुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥ सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥७॥ नैव किंचित्करोमीति युक्तो

११ गी०

हि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥४॥ उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमव
सादयेत् ॥ आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥५॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥ अनात्मनस्तु
शत्रुत्वे वर्त्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥६॥ जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः
॥७॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ॥ युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥८॥ सुहृन्मित्रार्युदा
सीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥ साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥९॥ योगी युंजीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ॥ एका
की यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥१०॥ शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशो
त्तरं ॥११॥ तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ॥ उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥१२॥ समं कायशिरोग्रीवं धारय
न्नचलं स्थिरः ॥ संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥१३॥ प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ॥ मनः संयम्य
मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥१४॥ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ॥ शांतिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति
॥१५॥ नात्यश्नतस्तु योगोस्ति न चैकांतमनश्नतः ॥ न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥१६॥ युक्ताहारविहारस्य यु
क्तचेष्टस्य कर्मसु ॥ युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥१७॥ यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निस्पृहः स

१९ गी०

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखं॥ स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते॥२१॥ ये हि संस्पर्श 16
जा भोगा दुःखयोनय एव ते॥ आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः॥२२॥ शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्ष
णात्॥ कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः॥२३॥ योंतःसुखोंतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः॥ स योगी ब्रह्म
निर्वाणं ब्रह्मभूतोधिगच्छति॥२४॥ लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः॥ छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहि
ते रताः॥२५॥ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसां॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनां॥२६॥ स्पर्शान्
कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः॥ प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ॥२७॥ यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मो
क्षपरायणः॥ विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः॥२८॥ भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरं॥ सुहृदं सर्व
भूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति २९॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवा
दे कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोध्यायः॥५॥ श्रीभगवानुवाच॥ अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः॥ स सं
न्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः॥१॥ यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव॥ न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी
भवति कश्चन॥२॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते॥ योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते॥३॥ यदा

॥१९गी०॥ त्र समं पश्यति योर्जुन॥ सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः॥३२॥ अर्जुन उवाच॥ यो यं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्ये 17
न मधुसूदन॥ एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात् स्थितिं स्थिराम्॥३३॥ चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृ
ढं॥ तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करं॥३४॥ श्रीभगवानुवाच॥ असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम्
अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते॥३५॥ असंयतात्मना योगो दुःप्राप्य इति मे मतिः॥ वश्यात्मना तु यत
ता शक्योऽवाप्तुमुपायतः॥३६॥ अर्जुन उवाच॥ अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः॥ अप्राप्य योगसं
सिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति॥३७॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टः छिन्नाभ्रमिव नश्यति॥ अप्रतिष्ठो महाबाहो विमू
ढो ब्रह्मणः पथि॥३८॥ एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः॥ त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते॥३९॥ श्री
भगवानुवाच॥ पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते॥ न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति॥४०॥ प्राप्य पु
ण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः॥ शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोभिजायते॥४१॥ अथवा योगिनामेव कु
ले भवति धीमतां॥ एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम्॥४२॥ तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकं॥ यतते च तत
तो भूयः संसिद्धौ कुरुनंदन॥४३॥ पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोपि सः॥ जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्माति ॥१९गी०॥

ग

र्व कामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥ यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता ॥ योगि नो यतचित्तस्य युंजतो 18
योगमात्मनः ॥ १९ ॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥ यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥ सुखमा
त्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियं ॥ वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्वतः ॥ २१ ॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधि
कं ततः ॥ यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥ तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितं ॥ स निश्चयेन
योक्तव्यो योगोनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ॥ मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य स
मंततः ॥ २४ ॥ शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ॥ आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिंतयेत् ॥ २५ ॥
यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरं ॥ ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥ प्रशांतमनसं ह्येनं योगि
नं सुखमुत्तमम् ॥ उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७ ॥ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ॥ सु
खेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्व
त्र समदर्शनः ॥ २९ ॥ यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥
सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ॥ सर्वथा वर्तमानोपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येन सर्व

१३ गी० ७

द्धि पार्थ सनातनम् । बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥ बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोस्मि भरतर्षभ ॥११॥ ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये । मत्त एवेति ता
न्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥१२॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् । मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः प
रमव्ययम् ॥१३॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥१४॥ न मां दुष्कृति
नो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः । माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१५॥ चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनो
ऽर्जुन । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥ तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते । प्रियो हि ज्ञा
निनोत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥१७॥ उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् । आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानु
त्तमां गतिम् ॥१८॥ बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥१९॥ का
मैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंतेन्यदेवताः । तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥२०॥ यो यो यां यां तनुं भक्तः श्र
द्धयार्चितुमिच्छति । तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१॥ स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते
लभते च ततः मान्मयैव हितान्हि तान् ॥२२॥ अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् । देवान्देवयजो यांति म १३

का वि

(७)

वर्त्तते ॥४४॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परांगतिम् ॥४५॥ तपस्वि
भ्योधिको योगी ज्ञानिभ्योपिमतोधिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्ज्जुन ॥४६॥ योगिनामपि सर्वेषां
मद्गतेनांतरात्मना ॥ श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां यो
गशास्त्रे श्रीकृष्णार्ज्जुन संवादे आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोध्यायः ॥६॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं
युंजन्मदाश्रयः ॥ असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥१॥ ज्ञानं तेहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ॥ यद्ज्ञा
त्वा नेह भूयोन्यद्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥२॥ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥ यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां
वेत्ति तत्वतः ॥३॥ भूमिरापोनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥ अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥४॥ अपरेयमित
स्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥ जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥५॥ एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधार
य ॥ अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥६॥ मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ॥ मयि सर्वमिदं प्रोतं सू
त्रे मणिगणा इव ॥७॥ रसोहमप्सु कौंतेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ॥ प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥८॥ पु
ण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ॥ जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥९॥ बीजं मां सर्वभूतानां वि

भ०गी०

स्यत्रसंशयः॥५॥ यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम्॥ तंतमेवेतिकौंतेयसदातद्भावभावितः॥६॥ तस्मात्स
र्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यचमय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः॥७॥ अभ्यासयोगयुक्तेनचेतसानान्य
गामिना॥ परमंपुरुषंदिव्यंयातिपार्थानुचिंतयन्॥८॥ कविंपुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः॥ स
र्वस्यधातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात्॥९॥ प्रयाणकालेमनसाचलेनभक्त्यायुक्तोयोगवलेनचैव

ति५

भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यसम्यक्सतंपरंपुरुषमुपैतिदिव्यं॥१०॥ यदक्षरंवेदविदोवदंतिविशंतियद्यतयोवीतरागाः
यदिच्छंतोब्रह्मचर्य्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये॥११॥ सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदिनिरुध्यच॥ मूर्ध्न्याधायात्म
नःप्राणमास्थितोयोगधारणाम्॥१२॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मव्याहरन्मामनुस्मरन्॥ यःप्रयातित्यजन्देहंसयातिप
रमांगतिं॥१३॥ अनन्यचेताःसततंयोमांस्मरतिनित्यशः॥ तस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्ययोगिनः॥१४॥ मामुपेत्य
पुनर्जन्मदुःखालयमशाश्वतं॥ नाप्नुवंतिमहात्मानःसंसिद्धिंपरमांगताः॥१५॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्त्ति
नोर्जुन॥ मामुपेत्यतुकौंतेयपुनर्जन्मनविद्यते॥१६॥ सहस्रयुगपर्य्यंतमहर्य्यद्ब्रह्मणोविदुः॥ रात्रिंयुगसहस्रांतांते
होरात्रविदोजनाः॥१७॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयःसर्वाःप्रभवंत्यहरागमे॥ रात्र्यागमेप्रलीयंतेतत्रैवाव्यक्तसंज्ञके॥१८॥

21

राम:०

द्भक्ता यांति मामपि ॥२३॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः ॥ परं भावमजानंतो ममाव्ययमनुत्तमं ॥२४॥ 20
नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ॥ मूढोयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥२५॥ वेदाहं सम
तीतानि वर्त्तमानानि चार्जुन ॥ भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहे
न भारत सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥२७॥ येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणां ते द्वंद्वमोहनिं
र्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥२८॥ जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म
चाखिलम् ॥२९॥ साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥ प्रयाणकालेपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥३०॥
॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोध्यायः ॥ ज्ञानयो
७॥ अर्जुन उवाच ॥ किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥१॥ अ
च धियज्ञः कथं कोत्र देहेस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोसि नियतात्मभिः ॥२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अक्षरं ब्र
ह्मपरमं स्वभावोध्यात्ममुच्यते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥३॥ अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतं
अधियज्ञोहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥४॥ अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरं ॥ यः प्रयाति स मद्भावं याति ना

१५ गी० अप्राप्य मां निवर्त्तंते मृत्युसंशारवर्त्मनि ॥ ३ ॥ मयाततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्त्तिना ॥ मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं- 21
तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥ न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥ यथाका-
शस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥ तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥ सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यांति
मामिकीम् ॥ कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥ प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ॥ भूत-
ग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥ न च मां तानि कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥ उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु क-
र्मसु ॥ ९ ॥ मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरं ॥ हेतुनानेन कौंतेय जगद्विपरिवर्त्तते ॥ १० ॥ अवजानंति मां मूढा मा-
नुषीं तनुमाश्रितम् ॥ परं भावमजानंतो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥ मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ॥ राक्ष-
सीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिता ॥ १२ ॥ महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ॥ भजंत्यनन्यमनसो
ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥ सततं कीर्त्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ॥ नमस्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते
॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥ अहं क्रतुर-
हं यज्ञः स्वधाहमहमौषधं ॥ मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥ पिताहमस्य जगतो माता धाता पिता १५ गी०

भूतग्रामस एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते॥ रात्र्यागमेवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे॥१९॥ परस्तस्मात्तु भावोन्योव्यक्तोव्यक्ता
त्सनातनः॥ यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति॥२०॥ अव्यक्तोक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिं॥ यं प्राप्य न नि
वर्त्तंते तद्धाम परमं मम॥२१॥ पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया॥ यस्यांतस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततं
॥२२॥ यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः॥ प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ॥२३॥ अग्निर्ज्योतिरहः
ब्रह्मविदोजनाः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणं॥ तत्र प्रयाता गछंति ब्र धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनं॥ तत्र चांद्रम
२४५ सं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्त्तते॥२५॥ शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते॥ एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्तते
पुनः॥२६॥ नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन॥२७॥ वेदेषु यज्ञे
श्र षु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टं॥ अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यं॥२८॥ इति श्रीभ
गवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे महापुरुषयोगो नामाष्टमोध्यायः॥८॥ श्री
भगवानुवाच॥ इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे॥ ज्ञानं विज्ञानसहितं यद्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्॥१॥ राजविद्या रा
जगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमं॥ प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययं॥२॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप

22

ते मामनन्यभाक्॥ साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः॥३०॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति॥ कौं
तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति॥३१॥ मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येपि स्युः पापयोनयः॥ स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यां
ति परां गतिं॥३२॥ किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा॥ अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व मां॥३३॥ मन्म
ना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु॥ मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः॥३४॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि
द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोध्यायः॥ ९॥ श्रीभगवानुवाच॥ भूय एव महाबाहो
शृणु मे परमं वचः॥ यत्तेहं प्रियमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया॥१॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः॥ अहमादिर्हि देवानां मह
र्षीणां च सर्वशः॥२॥ यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरं॥ असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते॥३॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमो
हः क्षमा सत्यं दमः शमः॥ सुखं दुःखं भवो [भावो] भयं चाभयमेव च॥४॥ अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोयशः॥ भवंति भावा
भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः॥५॥ महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा॥ मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः॥
६॥ एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः॥ सोविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः॥७॥ अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते॥ इति
मत्वा भजंते मां बुधा भावसमन्विताः॥८॥ मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयंतः परस्परं॥ कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति च॥९॥
म

मह:वेद्यंपवित्रमोंकारऋक्सामयजुरेवच॥१७॥गतिर्भर्ताप्रभु:साक्षीनिवास:शरणंसुहृत्प्रभव:प्रलय:स्था
नंनिधानंबीजमव्ययम्॥१८॥तपाम्यहमहंवर्षंनिगृह्णाम्युत्सृजामिच॥अमृतंचैवमृत्युश्चसदसच्चाहमर्जु
न॥१९॥त्रैविद्यामांसोमपा:पूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयंते॥तेपुण्यमासाद्यसुरेंद्रलोकमश्नंतिदिव्यान्
दिविदेवभोगान्॥२०॥तेतंभुक्त्वास्वर्गलोकंविशालंक्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंति॥एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्नागता
गतंकामकामालभंते॥२१॥अनन्याश्चिंतयंतोमांयेजना:पर्युपासते॥तेषांनित्याभियुक्तानांयोगक्षेमंवहाम्य
हम्॥२२॥येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विता:॥तेपिमामेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकम्॥२३॥अहंहिसर्व
यज्ञानांभोक्ताचप्रभुरेवच॥नतुमामभिजानंतितत्वेनातश्च्यवंतिते॥२४॥यांतिदेवव्रतादेवान्पितॄन्यांतिपितृ
व्रता:॥भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनोपिमां॥२५॥पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति॥तदहंभ
क्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मन:॥२६॥यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत्॥यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्व
मदर्पणम्॥२७॥शुभाशुभफलैरेवंमोक्ष्यसेकर्मबंधनै:॥संन्यासयोगयुक्तात्माविमुक्तोमामुपैष्यसि॥२८॥
समोहंसर्वभूतेषुनमेद्वेष्योस्तिनप्रिय:॥येभजंतितुमांभक्त्यामयितेतेषुचाप्यहम्॥२९॥अपिचेत्सुदुराचारोभज

२७ गी०

स्पतिं॥ सेनानीनामहंस्कंदः सरसामस्मिसागरः॥२४॥ महर्षीणां भृगुरहं॥ गिरामस्म्येकमक्षरं॥ यज्ञानां जपयज्ञोस्मि
स्थावराणां हिमालयः॥२५॥ अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां चनारदः॥ गंधर्वाणांचित्ररथः सिद्धानांकपिलोमुनिः॥२६ 25
उच्चैःश्रवसमश्वानांविद्धिमाममृतोद्भवं॥ ऐरावतंगजेंद्राणां नराणांचनराधिपं॥२७॥ आयुधानामहंवज्रंधेनूनामस्मि
कामधुक्॥ प्रजनश्चास्मिकंदर्पः सर्पाणामस्मिवासुकिः॥२८॥ अनंतश्चास्मिनागानांवरुणोयादसामहं॥ पितॄणाम
र्यमाचास्मियमः संयमतामहं॥२९॥ प्रह्लादश्चास्मिदैत्यानांकालः कलयतामहं॥ मृगाणांचमृगेंद्रोहंवैनतेयश्च
पक्षिणां॥३०॥ पवनः पवतामस्मिरामः शस्त्रभृतामहं॥ झषाणांमकरश्चास्मिस्रोतसामस्मिजाह्नवी॥३१॥ स
र्गाणामादिरंतश्चमध्यंचैवाहमर्जुन॥ अध्यात्मविद्याविद्यानांवादः प्रवदतामहं॥३२॥ अक्षराणामकारोस्मि म
द्वंद्वः सामासिकस्यच॥ अहमेवाक्षयः कालोधाताहंविश्वतोमुखः॥३३॥ मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्चभवि
ष्यतां॥ कीर्तिः श्रीर्वाक्चनारीणांस्मृतिर्मेधाधृतिःक्षमा॥३४॥ बृहत्सामतथासाम्नांगायत्रीछंदसामहं॥ मासानां
मार्गशीर्षोहमृतूनांकुसुमाकरः॥३५॥ द्यूतंछलयतामस्मितेजस्तेजस्विनामहं॥ जयोस्मिव्यवसायोस्मि
सत्वंसत्ववतामहं॥३६॥ वृष्णीनांवासुदेवोस्मिपांडवानांधनंजयः॥ मुनीनामप्यहंव्यासः॥ कवीनामुशना १०ता

तेषांसततयुक्तानांभजतांप्रीतिपूर्वकं॥ ददामिबुद्धियोगंतंयेनमामुपयांतिते॥१०॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः॥ ना
शयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वता॥११॥ अर्जुनउवाच॥ परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभवान्॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यमादि
देवमजंविभुं॥१२॥ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा॥ असितोदेवलोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे॥१३॥ सर्वमेतदृतंमन्ये
यन्मांवदसिकेशव॥ नहितेभगवन्व्यक्तिंविदुर्देवानदानवाः॥१४॥ स्वयमेवात्मनात्मानंवेत्थत्वंपुरुषोत्तम॥ भूतभावन
भूतेशदेवदेवजगत्पते॥१५॥ वक्तुमर्हस्यशेषेणदिव्याह्यात्मविभूतयः॥ याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वंव्याप्य
तिष्ठसि॥१६॥ कथंविद्यामहंयोगिंस्त्वांसदापरिचिंतयन्॥ केषुकेषुचभावेषुचिंत्योसिभगवन्मया॥१७॥ विस्तरेणात्म
नोयोगंविभूतिंचजनार्दन॥ भूयःकथयतृप्तिर्हिशृण्वतोनास्तिमेमृतं॥१८॥ श्रीभगवानुवाच॥ हंततेकथयिष्या
मिदिव्याह्यात्मविभूतयः॥ प्राधान्यतःकुरुश्रेष्ठनास्त्यंतोविस्तरस्यमे॥१९॥ अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितः
अहमादिश्चमध्यंचभूतानामंतएवच॥२०॥ आदित्यानामहंविष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान्॥ मरीचिर्मरुतामस्मिनक्षत्राण
महंशशी॥२१॥ वेदानांसामवेदोस्मिदेवानामस्मिवासवः॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मिभूतानामस्मिचेतना॥२२॥ रुद्राणांशं
करश्चास्मिवित्तेशोयक्षरक्षसां॥ वसूनांपावकश्चास्मिमेरुःशिखरिणामहं॥२३॥ पुरोधसांचमुख्यंमांविद्धिपार्थबृह

र्वकर्म्माणिमयिसंन्यस्यमत्परः॥बुद्धियोगमुपाश्रित्यमच्चित्तःसततंभव॥५७॥मच्चित्तःसर्वदुर्गाणिमत्प्रसादात्तरिष्यसि॥अथचेत्वमहंकारान्न
॥२८ गी० श्रोष्यसिविनंक्ष्यसि॥५८॥यदहंकारमाश्रित्यनयोत्स्यइतिमन्यसे॥मिथ्यैषव्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यति॥५९॥स्वभावजेनकौंतेयनिब 27
द्धःस्वेनकर्म्मणा॥कर्तुंनेछसियन्मोहात्करिष्यस्यवशोपितत्॥६०॥इश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनतिष्ठति॥भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमाय
या॥६१॥तमेवशरणंगछसर्वभावेनभारत॥तत्प्रसादात्परांशांतिंस्थानंप्राप्स्यसिशाश्वतं॥६२॥इतितेज्ञानमाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमया॥विमृश्यैतदशेषे
णयथेछसितथाकुरु॥६३॥सर्वगुह्यतमंभूयःशृणुमेपरमंवचः॥इष्टोसिमेदृढमितिततोवक्ष्यामितेहितं॥६४॥मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु॥मामे
वैष्यसिसत्यंतेप्रतिजानेप्रियोसिमे॥६५॥सर्वधर्म्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रज॥अहंत्वांसर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुच॥६६॥इदंतेनातपस्कायनाभ
क्तायकदाचन॥नचाशुश्रूषवेवाच्यंनचमांयोभ्यसूयति॥६७॥यइदंपरमंगुह्यंमद्भक्तेष्वभिधास्यति भक्तिंमयिपरांकृत्वामामेवैष्यत्यसंशयः॥६८॥
नचतस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्तमः॥भविताचमेतस्मादन्यःप्रियतरोभुवि॥६९॥अध्येष्यतेचयइमंधर्म्यंसंवादमावयोः॥ज्ञानयज्ञेनते
नाहमिष्टःस्यामितिमेमतिः॥७०॥श्रद्धावाननसूयश्चशृणुयादपियोनरः॥सोपिमुक्तःशुभांल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्म्मणां॥७१॥कच्चिदेतछ्रुतं
पार्थत्वयैकाग्रेणचेतसा॥कच्चिदज्ञानसंमोहःप्रनष्टस्तेधनंजय॥७२॥अर्जुनउवाच॥नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्युत॥स्थितो
स्मिगतसंदेहः॥करिष्येवचनंतव॥७३॥संजयउवाच॥इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचमहात्मनः॥संवादमिममश्रौषमद्भुतंरोमहर्षणं॥७४॥या ॥२८ गीत

बुद्धिप्रसादजं ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमं । परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतं ॥ ३८ ॥ यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः । निद्रालस्यप्रमादो
त्थं तत्तामसमुदाहृतं ॥ ३९ ॥ न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः । सत्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ॥ 28
४२ कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजं ॥ ४२ ॥ शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं यु
द्धे चाप्यपलायनं । दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजं ॥ ४३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजं । परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजं ॥ ४४ ॥ स्वे स्वे
कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः । स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विंदति तच्छृणु ॥ ४५ ॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततं । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति
मानवः ॥ ४६ ॥ श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषं ॥ ४७ ॥ सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् । स
र्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥ असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः । नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥ सिद्धिं प्राप्तो यथा
ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे । समासेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ ५० ॥ बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च । शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ
व्युदस्य च ॥ ५१ ॥ विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः । ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५२ ॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहं । विमुच्य निर्म
मः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३ ॥ ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति । समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते परां ॥ ५४ ॥ भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि
तत्वतः ततो मां तत्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरं ॥ ५५ ॥ सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः । मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययं ॥ ५६ ॥ चेतसा स

स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥१९॥ ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेतीव
मे प्रियाः ॥२०॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वा
दशोध्यायः ॥ अर्जुन उवाच ॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥१॥
श्रीभगवानुवाच ॥ इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥ एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥२॥ क्षेत्रज्ञं चापि
मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥३॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ॥
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥४॥ ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चै
व हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥५॥ महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥ इंद्रियाणि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः
॥६॥ इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ॥ एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतं ॥७॥ अमानित्वमदं
भित्वमहिंसा क्षांतिरार्ज्जवं ॥ आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥८॥ इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव
च ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनं ॥९॥ असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु नित्यं च समचित्तत्व
मिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥१०॥ मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंस

मि

यिसंन्यस्य मत्पराः॥ अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते॥६॥ तेषामहं समुद्धर्त्ता मृत्युसंसारसागरात्॥ भवा-
मिन चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसां॥७॥ मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय॥ निवशिष्यसि मय्येव अत ऊ-
र्द्ध्वं न संशयः॥८॥ अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरं॥ अभ्यासयोगेन ततो मामिछाप्तुं धनंजय॥९॥ अ- 30
द भ्यासेप्यसमर्थोसि मत्कर्म्मपरमो भव॥ मदर्थमपि कर्म्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि॥१०॥ अथैतदप्यशक्तो-
ग सि कर्त्तुं मद्योगमाश्रितः॥ सर्वकर्म्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान्॥११॥ श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासात् ज्ञाना-
ध्यानं विशिष्यते॥ ध्यानात्कर्म्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरं॥१२॥ अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च॥ निर्म्म-
मो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी॥१३॥ संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो म-
द्भक्तः स मे प्रियः॥१४॥ यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः॥ हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः
१५॥ अनपेक्षः शुचिर्दक्षः॥ उदासीनो गतव्यथः॥ सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः॥१६॥ यो न हृष्यति न
द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति॥ शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः॥१७॥ समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमा-
नयोः॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः॥१८॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित्॥ अनिकेतः

ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥२५॥ श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ॥ शब्दादीन्विषयानन्ये
इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥२६॥ सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ॥ आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपि
ते ॥२७॥ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥ अपाने जु
ह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ॥ प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥२९॥ अपरे नियताहाराः प्राणा
न्प्राणेषु जुह्वति सर्वेप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥३०॥ यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनं नायं
लोकोस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥ एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ॥ कर्मजान्विद्धि तान्स
र्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥३२॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ॥ सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिस
माप्यते ॥३३॥ तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ॥ उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥३४॥ यज्ज्ञात्वा
न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ॥ येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥३५॥ अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पा
पकृत्तमः ॥ सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥३६॥ यथैधांसि समिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ॥ ज्ञाना
ग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥३७॥ न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥ तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेना

म्यहं॥ ममवर्त्मानुवर्त्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः॥११॥ कांक्षंतः कर्म्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः॥ क्षिप्रं हि मानु
षे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा॥१२॥ चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः॥ तस्य कर्त्तारमपि मां विद्ध्यकर्त्तार
मव्ययम्॥१३॥ न मां कर्म्माणि लिंपंति न मे कर्मफले स्पृहा॥ इति मां योभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते॥१४॥ एवं ज्ञा
त्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः॥ कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम्॥१५॥ किं कर्म किमकर्मेति कवयोप्यत्र मोहिताः 32
तत्ते कर्म्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्॥ कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः॥ अकर्मणश्च बोद्धव्यं गह
ना कर्मणो गतिः॥१७॥ कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म्म यः॥ स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत्॥१८॥ यस्य स
र्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्ज्जिताः॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्म्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः॥१९॥ त्यक्त्वा कर्म्मफलासंगं नित्यतृ
प्तो निराश्रयः॥ कर्म्मण्यभिप्रवृत्तोपि नैव किंचित्करोति सः॥२०॥ निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः॥ शारीरं केव
लं कर्म्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम्॥२१॥ यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः॥ समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न
निबध्यते॥२२॥ गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः॥ यज्ञायाचरतः कर्म्म समग्रं प्रविलीयते॥२३॥ ब्रह्मार्पणं ब्र
ह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं॥ ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना॥२४॥ दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ब्र